

# Dana Budisavljević

## TREBAMO SE VIŠE VOLJETI

Odmevni igrano-dokumentarni celovečerec *Dnevnik Diane Budisavljević* ne spodbuja k delitvi; prav nasprotno – poziva k humanosti, govori o najboljših ljudeh v najhujših časih. Kot je opisala režiserka, film pripoveduje zgodbo o neznani Diani, o njenih neznanih sodelavcih in neznanih rešenih otrocih, o celi vrsti zmagovalcev, o zmagoslavju življenja nad smrtjo, dobrega nad zlim. Hrvaška režiserka in producentka **Dana Budisavljević**, avtorica filma *Dnevnik Diane Budisavljević*, je bila gostja Južnoslovanskega večera 5. februarja 2020, en dan pred slovensko premiero filma.

### **Pravzaprav je za nastanek filma poskrbelo naključje s priimki ...**

Puno sam o svemu tome razmišljala i ima zapravo nešto sudbinski u tome da imamo tako slično ime. Uvijek su svi mislili da mi je Diana Budisavljević baka ili neki rod, međutim ja do 2010. godine nisam nikad čula za nju. Ta sličnost imena privukla je pozornost moje

poznanice koja je tada radila u Spomen području Jasenovac, gdje su bili izdali Dianin dnevnik nekoliko godina prije. Pitala me je za Dianu i dala mi 2010. godine njezin dnevnik, koji je izašao u znanstvenoj nakladi s jako malo primjeraka i zapravo nije imao nikakvu javnu recepciju. Otkad sam ga pročitala pa do dana današnjega ne prestajem se diviti svemu što je Diana poduzela. Moram reći i da mi je tijekom snimanja filma to ime jako puno pomoglo jer nitko nije sumnjao da baš ja to trebam raditi, odmah je to bilo logično.

**Dnevnik je sicer v knjižni obliki izšel leta 2003, kot pravite, pa ni naletel na večjo pozornost javnosti. Tudi film je bil končan lani, torej s precejšnjim časovnim zamikom od zgodovinskega dogajanja. Razlog za to je verjetno tudi obsežno raziskovalno delo.**

Knjiga je čekala sigurno šezdesetak godina dok je napokon izašla. Povjesničari koji prate to područje bili su upoznati s njome, no šira javnost ipak nije. Kada smo pronašli tu knjigu, krenuli smo u veliku avanturu za koju je trebalo skoro još deset godina da napravimo film. Beskrajno sam sretna što je film uspio spasiti tu priču od zaborava, dati Diani i njezinim suradnicima pravo na priču i vratiti dostojanstvo toj djeci. Zaista je bilo jako teško... Moj najveći problem u procesu stvaranja filma bio je strah što ako film ne ispadne dobar, jer će onda Diani biti ponovno nanesena nepravda. Ako ne bismo uspjeli, onda bi bilo na neki način gotovo. Samo sam htjela da je sačuvamo.

U filmskom je svijetu zapravo jako izazovno i jako rijetko da naiđete na neku potpuno neistraženu priču. Mislim da i inače čovjek u nekom svom zanimanju valjda jednom u životu naiđe na tako veliku nepoznatu priču. Kod filmova kao što su *Schindlerova lista* i mnogi drugi, kad počnu sa stvaranjem filma zapravo već imaju cijeli predložak, radi se o nekoj poznatoj temi i poznatom kontekstu.

Međutim, kod Diane je bilo jako puno nepoznatog i ona povijesno nije bila istražena. Recimo, Diana u svom dnevniku od 200 stranica spominje preko sto imena ljudi koji su joj pomagali, suradnika, njemačkih oficira, ljudi iz raznih institucija NDH, i kad bismo bilo koga upisali u Google, dobili bismo nula rezultata pretrage. Jedina su poznata imena bila Ante Pavelić, Vjekoslav Luburić i to je sve. Za Dianu je postojala samo jedna slika, za druge ljude nije postojalo ništa, nisu postojali pripadajući dokumenti koji bi tu priču podržali ili osporili. Sve je to trebalo istražiti kao i, naravno, pronaći djecu, pronaći arhivske snimke, dokumente uopće. Naravno, možda da ne živim u Hrvatskoj i da nismo na tom prostoru koji nikako ne uspijeva riješiti svoje traume, nego ih stalno nanovo okreće, možda bih u tom slučaju bila manje opterećena poviješću i rekla bih samo kako je to dobra priča. Međutim, iz konteksta u kojem živim, znala sam da tu ne smije biti greške, da ne smije biti propusta jer je najveća vrijednost našeg zalaganja dokazati da se to zaista dogodilo.

Najintenzivnije sam pisala scenarij u jednom nedavnom periodu Hrvatske, prije pet ili šest godina, kada je zaista strašno zajahala desnica i kada se počelo vrlo otvoreno govoriti kako Jasenovac nije postojao ili kako je to bio neki mali radni logor. Taj revizionizam i koketiranje s ustaštvom koje je prisutno još od devedesetih godina baš u tom vremenu postali su strašno otvoreni i znala sam da film mora svjedočiti, da on ne mora imati nekakvu veliku igranu vrijednost jer je najvažnije reći da se to zaista dogodilo i da to nitko ne može osporiti. Zato sam bila uistinu presretna kada smo pronašli arhivske snimke u kojima se na nekoliko sekundi vidi i Diana jer je to značilo da se preko toga ne može, a i sve drugo prikazano u filmu zapravo je pet puta provjereno. U film je ušlo samo ono za što smo bili uvjereni da je istinito i mislim da se to u filmu i osjeća. Ne vide se gomile dokumenata, ali mislim da se osjeća da je netko iza filma bio jako oprezan u tome.

**Zelo zanimiva je tudi sama filmska struktura, sestavljena iz treh delov: iz igranega dela, dodani so še avtentični posnetki in pa pričevanja preživelih otrok. Verjetno je bilo gradiva ogromno, tudi pregledovanja, izbiranja, primerjanja ... Kako ste se odločili za razmerje med temi tremi deli oziroma kako z umetniškim postopkom obdelati dano resničnost?**

Moram reči da na početku, kada smo ulazili u cijeli poduhvat, uopće nisam znala kako će film izgledati, bila sam samo potpuno fascinirana i inspirirana Dianom i cijelom njezinom pričom. To je priča koja vrlo jasno dokazuje što je bila NDH i kakva je to bila država, dokazuje logore, ali s druge strane dodaje priču građanske klase kojoj je pripadala i Diana. Ipak je to klasa koja je u komunizmu bila na neki način stavljena sa strane, odnosno onima koji su bili antifašisti, a nisu ujedno bili i komunisti, zasluge nisu bile priznate. Meni je to bilo izrazito zanimljivo jer mi se činilo da takvih filmova i takvih priča gotovo ni nema. Pored toga je fascinantno što Diana nije pisala osobni dnevnik, ona sama to je zvala izvještaj o radu akcije. To su samo podaci što se taj dan dogodilo, što mora napraviti, koliko su skupili cipela ili koliko su skupili šećera. Upravo zato što ona u dnevnik ne upisuje svoje emocije, imamo prvorazredni, zapravo povijesni dokument, svjedočanstvo privatne osobe koja je istodobno nevjerojatno objektivna. Ona ne pripada nikome i ne piše ni u čijem interesu. Tako sam zamislila i film, da bude najbliži dnevniku. Na početku sam mislila da bi to bio dokumentarni film jer je i moja osnova dokumentarna. Međutim, kroz istraživanje, koje je trajalo tri godine, shvatili smo da nema više živih svjedoka. Diana je umrla 1978. godine, svi njezini suradnici bili su otprilike njezino godište i mi smo za Dianu u dokumentarnom smislu zakašnili. To je meni bila velika bol jer jednostavno nema nikoga tko bi tu priču iz prve ruke ispričao. Od Diane je ostao samo *Dnevnik* i, da bismo ga oživjeli, morali smo krenuti u igranu formu.

Spašene djece pronašli smo jako puno, jer treba reći da je u Jugoslaviji pojam kozaračke djece bio poznat. Nije bilo nepoznato da je velik broj djece bio u logoru, a kasnije udomljavan u Zagrebu i drugdje u Hrvatskoj, međutim nije se znalo *kako*. Taj je dio bio prešućen, nije se znalo tko je cijelu akciju pokrenuo. Znači, pronaći samu djecu nije bilo toliko teško – vjerujem da bi se i u Sloveniji stariji građani sigurno sjetili nekoga tko je kozaračko dijete. U Zagrebu, primjerice, svatko stariji zna nekoga, tako da je doći do njih bio čak i najlakši dio. Drugi je par rukava jesu li oni htjeli pričati o tome. No najtužnije u svemu tome – a razgovarali smo s barem pedesetero od te spašene djece od kojih smo poslije odabrali četvero da budu neposredno u filmu – bila je činjenica da se Diane nitko nije sjećao. Isto kao i ja, nikad nisu čuli za nju. Kako napraviti film u kojem je zapravo nema tko spomenuti? Oni, naravno, imaju svoja velika sjećanja iz logora, svoje traume, oni znaju da su u jednom času došle neke sestre Crvenog križa, da su oni smješteni, ali ništa ne znaju o tome *kako* – bili su premali da bi o tome uopće razmišljali. Meni je na nekom metafizičkom nivou postala misija da filmom sastavim ono što je povijest nepravedno rastavila. Znači, Dianu – koja nikad nije uspjela upoznati djecu koju je spasila – i one koji nikad nisu znali tko ih je spasio. Vođena time, tražila sam neku novu formu filma koji će njih staviti u jednu cjelinu. Budući da su svjedoci još živi – ali i to je bio zadnji čas da ih se snimi – neki potpuno igrani film ne bi bio u skladu s tim. Ako su već živi, neka oni pričaju za sebe, a za Dianu neka priča *Dnevnik* i neka se tako isprepliću.

**Rekli ste, da o teh otrocih se je govorilo, so znani, ni pa bilo znano ime ključne junakinje. Precej nenavadno, če pomislimo, da danes kot zgodovinska osebnost deluje kot pravi svetovljanski ideal. Ne ozira se namreč na nacionalnost ali veroizpoved, temveč sledi samo močnemu notranjemu etičnemu imperativu.**

Da, potpuno se slažem, zato je ona meni bila tako fascinantna. Činilo mi se da je ona zapravo junakinja našeg vremena, da možemo čak i danas jako puno naučiti od nje. Bilo mi je veoma važno što je žena (jako rijetko imamo takve ženske heroine u ratu), zatim što nije osoba koja se bori oružjem, što je i nama danas blisko jer mi, srećom, isto nismo u ratu, ali istovremeno postoji puno stvari oko kojih i za koje se trebamo boriti, i jako mi se sviđalo što je ona bila gospođa. Za razliku od priča na kojima sam ja odrasla o nekim mladim ljudima, zanesenim idealima, zbog kojih i kreću u borbu, što je isto tako predivno, ona je bila gospođa u pedesetim godinama, s dvije odrasle kćeri, tek je postala i baka, i to mi se isto tako činilo jako blisko našem vremenu. Žena koja je na neki način odradila sve svoje građanske dužnosti, bila je kućanica, imala je uglednog supruga, rodila je djecu, odgojila ih je, i sada, kad su ta djeca odrasla, u njoj se zapravo oslobađa golem neiskorišteni potencijal. Njezina snaga strašno je inspirativna i u tom pogledu Diana je ispred svog vremena. Divna je i podrška koju ima od svog supruga, to je isto neobično. Gledamo svakakve strane filmove, ali ja ne znam ni za jedan takav primjer našeg filma gdje muškarac podržava ženu, gdje ona kreće u neku užasno riskantnu akciju, a on je u brizi za nju pokušava zaustaviti, pri čemu ona ne može više stati. Jako inspirativno za današnje vrijeme.

**In vsekakor je takšen tudi vaš film. Kljub vsej stvarnosti, ki je izpričana tudi v dokumentih, in kljub vsej grozi, s katero smo soočeni, je film še vedno zelo stiliziran. V ospredju sta Dianin pogum in njena akcija, hkrati pa nič razen tehnike ni črno-belo.**

To je zapravo ljepota te priče, ali takav život zaista i jest, takva je povijest. To što je povijest nekako jako mitološka, također je jedan od problema naših prostora. Uvijek stvaramo mitove, nisu nam

bitne stvari, ljudi, ljudske sudbine, a ljudi zaista nisu crno-bijeli. Kod nas uopće ne funkcionira fikcionalizacija povijesti. Nemamo bogate povijesne romane sa stvarnim povijesnim ličnostima, filmove, pa čak ni pjesme. To se jednostavno ne dira. Time se bave povjesničari – ili politika kad im to postane oportuno, i to je loš način. Često se recimo govori o suočavanju s prošlošću, ali ljudi većinom trebaju priče da bi se suočili s prošlošću. Ništa ne znači da im lijepite dokumente o ljudskim pravima, zločinima itd. jer se s time ne mogu poistovjetiti. Recimo, kardinal Stepinac – koji je stvarno kontroverzna povijesna ličnost i još uvijek se vrlo često spominje u medijima – nikada nije oživljen na filmu, Luburić također nikad nije postojao na filmu, a stalno se govorio tome. Istina je da su povijesni filmovi jako skupi, pa i to može biti jedan od razloga. Ali primjerice u Hrvatskoj već trideset godina nije snimljen film s temom iz drugog svjetskog rata. Reći će vam da je to skupo, i jest, ali ja mislim da je pravi razlog strah od ideologije koja se na to naljepila. Odmah će se to tumačiti da si za jednu ili za drugu stranu. Mene su, recimo, napali desničari – što sam, naravno, i očekivala jer se radi o ekstremnoj desnici koja je, kako mi kažemo, zapravo ustašofilna jer se poziva na ustaštvo i NDH kao nešto divno u našoj povijesti. Ali me je s druge strane napala i ljevica da je film, navodno, previše antikomunistički i što se u filmu više ne vide doprinosi komunista i narodnooslobodilačke borbe. Ali to jednostavno nije njezina priča. Tada sam znala da je sve u redu jer sam je sačuvala takvu kakva je.

Meni je užasno žao da je komunistička partija tu imala negativnu ulogu. Lijevih sam uvjerenja, beskrajno sam zahvalna narodnooslobodilačkoj borbi i partizanima, ali to ne znači da je sve što su oni napravili idealno. A pogotovo je suludo da danas, sedamdesetak godina poslije, ne možemo u tome gledati neke nijanse. Meni je

to nevjerojatno da 2020. godine razgovaramo kao da je 1945. pa mora sve biti crno-bijelo. Razumijem da se odmah nakon rata o nekim stvarima ne može govoriti – ali kako to da sedamdeset godina nakon toga ne možemo razgovarati? To znači da iz toga ne možemo ništa naučiti, da samo živimo u nekim mitovima i da ostaje pitanje koja politika hoće što protežirati.

**Prav proti koncu filma je videti, da nenadoma zbledijo vse ideološke oznake in ponovno se pojavi osnovno vprašanje zla. Kako je mogoče, da človek človeku povzroči nekaj takšnega? Kako je mogoče, da si ljudje nazadnje ne postavljajo podobnih vprašanj, ampak ideološka?**

Mislim da bi bilo važno da se Hrvatska ispriča za to što se događalo u drugom svjetskom ratu. Treba priznati da je srpski narod tu bio najveća žrtva, kao što devedesetih godina nije bio najveća žrtva. Ali to je već njihova stvar. Mislim da treba čistiti redom i da bi nas to samo ojačalo. Međutim, uvijek ispada, ako priznaš vlastite grijehe prošlosti, da si se jako oslabio. Uvjerena sam da je upravo obrnuto. To vidim i po tom filmu, koliko je ljudima on važan, koliko ljudi zaista ima članove obitelji koji su stradali u tim logorima, kojima je izuzetno važno da ta priča ipak postoji. Ne traže oni od Hrvatske bilo kakve zlatne poluge, nego čisto da je njihova sudbina zabilježena u toj zemlji i da imaju svoje dostojanstvo. Isto kao i Diana. To su većinom ljudi koji su ostali živjeti u Hrvatskoj, iako ih ima stvarno po cijelom svijetu. Pored toga je fascinantno da je za vrijeme te iste zločinačke NDH ipak dopušteno da su tolike obitelji udomljavale spomenutu srpsku djecu. Ja ne znam za neki takav primjer u Europi – koju dijeli period drugog svjetskog rata kao veliki period zla i strahovitih stradanja – i da je ipak uspjelo. To se dogodilo najviše Dianinom zaslugom, u smislu neke upornosti, uopće dalekovidnosti, ideje, ali to su poslije ipak morale sprovesti neke



institucije, pomoći je morala crkva – tako veliki broj, oko deset tisuća djece, nikako nije mogla ona sama švercati ispod kaputa. Kad bismo kao zemlja priznali tu potpuno zadivljujuću činjenicu, mogli bismo biti ponosni na to da smo, kako bih rekla, okrvavili ruke, ali ipak ne do lakata. Dianina priča ulijeva nadu, ona vraća povjerenje u humanizam, u ljude uopće. Daje nadu da i u nekom zlom vremenu ipak možeš djelovati. Recimo, moje kolege znaju reći da danas živimo u najgorim vremenima i da nikad nije bilo tako. Bilo je toliko puta lošije, i ako je mogla ona u tim okolnostima, i ne samo ona, nego svi oni tako djelovati, koji je naš izgovor da nam je zapravo tako loše? U Hrvatskoj je počeo antifašistički pokret, bilo je najviše partizana, sad odjednom ima najviše ustaša. Meni je nekako bilo lijepo da, osim što imamo partizane i komuniste, imamo i Dianu, koja je još više antifašist, samo što se nije brojila među njih. To mi je zaista dalo nadu u tu zemlju, inače bih poludjela.

**Čeprav vsakdo, kdaj pomisli, da živi v najhujših časih, je film o Diani dokaz, da zdrav razum ves čas obstaja, res pa je velikokrat preslišan oziroma ga preglasijo ekstremne struje boudisi z ene ali z druge strani.**

Mislim da je Dianina kvaliteta upravo zdrav razum. Oko nje se svi počinju jako bojati, što je možda i razumljiv, jer je njezin muž Srbin porijeklom, pravoslavac, on je odjednom pripadnik naroda koji potpada pod rasne zakone. U tom trenutku ona zapravo jedina zadržava intuiciju i zdrav razum da se protiv toga može boriti, što je suprotno onome što se nama vrlo često dogodi, da dobijemo osjećaj – koji vrlo često stvaraju mediji – da se ne možemo. Pogotovo nas bombardiranjem o užasu i groznim stvarima po cijelom svijetu mediji bacaju u totalnu letargiju i malodušje, a zapravo bi trebalo biti baš obrnuto. Zato mi je i Diana tako predivna jer sve što poduzima, radi metodom malih koraka. Ona ne izlazi da bi napravila

neku megarevoluciju, ne uzima šmajser i krene, nego radi ono što može. Okuplja svoje prijatelje, poznanike, i oni pakiraju pomoć. U organizaciju kreće 1941. godine i tada sigurno ne vidi da će to do kraja rata postati jedna tako ogromna akcija. Ona samo svaki dan piše i radi to što misli da treba napraviti i to je nešto što može svatko od nas. Njezina je ljepota u njezinoj običnosti. Radi se o kućanici koja samo oslobađa potencijal koji imamo svi. Tako ona piše i u dnevniku da ne može više stati jer vidi koliko to ljudima oko nje znači, da je to način da uopće prežive NDH. Time i njih potiče da ne sjede kod kuće i ne čekaju da dođu po njih, nego da rade nešto jako korisno i važno za njih. Taj zdrav razum, intuicija, nekad nam se potpuno zatomi u osjećaju prevelike količine informacija, ali ako sam od Diane naučila jednu stvar, to je upravo taj fokus, kako se koncentrira na jednu stvar koju ona može učiniti. Samu sebe ponekad doživljavam rasutom jer me puno stvari zanima i tako bih skakutala posvuda, ali ako nešto stvarno želiš napraviti, trebaš samo svaki dan raditi nešto za to. I još – ako možeš – pišeš, da možeš pratiti progres, i sigurno ćeš nekamo doći. To je također nešto jako vrijedno što možemo od nje naučiti. Neki bi rekli da je bila Austrijanka i imala novca. Jest bila iz bogatije obitelji, ali upravo u tome vidimo njezin integritet jer je u opasnim vremenima stavila na stol beneficiju koju je imala. Žrtva koja je proganjana ne može skupiti tu hrabrost. Diana se osjeća zaštićeno, stavi svoju beneficiju na stol i počne je koristiti kako bi pomogla nekom drugom, to je najviše što pojedinac može napraviti u nekoj ratnoj situaciji.

Recimo, kad je bio ovaj naš zadnji rat devedesetih koji zovemo domovinski, ja sam imala 16 godina i jako se dobro sjećam osjećaja nemoći. Što bih ja sad trebala napraviti? Imaš užasnu potrebu nešto raditi, ne znaš kud bi sa sobom, strah te je, vidiš da su svi oko tebe poludjeli, svi se užasno brinu. I nažalost moram priznati

da mi je ostao, da mi se negdje duboko u kosti upisao strah, što ako ponovo bude neki rat, a gdje ću ja biti već dovoljno odrasla da se od mene nešto očekuje. I onda sam mislila, evo, ovako treba. Ako stvarno nešto tako ponovo krene, Diana je jedan od načina kojega se treba sjetiti.

**Tudi širša javnost je film izjemno dobro sprejela. Na puljskem filmskem festivalu je bil kar šestkratno nagrajen – za najboljši film, režijo, nagrado publike itd. –, potem je sledila še nagrada oktavijan, ki jo podeljuje društvo hrvaških filmskih kritikov, in nenazadnje nagrade s tujih festivalov. Ste se pred premiero sploh zavedali, za kako pomemben film gre?**

Ne, ne možeš biti uopće svjestan toga. Za našu produkcijsku kuću to je bilo prvi put da smo radili jedan tako velik projekt. Bilo nas je jako puno debitanta, imali smo nešto europskog novca, slovenske i srpske partnere, ali sam proces, uopće sve preživjeti a da ne bankrotiramo i poludimo, predstavljalo je toliki napor. To je ogromna odgovornost, tako da sam samo mislila na to da film nekako izađe. Bila sam čak jako obeshrabrena time što dosta ljudi, nekih iz filmske industrije ili mojih kolega, ljudi koji su zaduženi u Hrvatskom audiovizualnom centru za promociju filma, taj film uopće nije doživjelo. U smislu, onu su pretpostavljali da će to biti neki mali film za umjetničke ili povijesne festivale, nikakvu vrijednost zapravo nisu vidjeli u njemu. Distributeri u Hrvatskoj isto su tako rekli da je to nešto dobro, ali jako komorno, predviđali su da će imati možda tisuću gledatelja. Međutim, ja sam znala da smo mi upravo tu u Vibi, gledajući polugotov film, plakali, a gledali smo ga po stoti put. Ali kad se spojila slika i zvuk i glazba, znam da mi sami nismo mogli vjerovati da nešto tako jako izlazi iz platna. Pomislila sam tada da očito sa stručne strane nema ništa, oni su cijepljeni od emocija, zato smo odlučili izaći pred publiku. Neka gledatelji kažu je li to

stvarno nešto tako komorno, za njih je to rađeno, neka oni kažu svoje. Zato je premijera u Puli bila toliko čarobna i moćna. Tamo je prekrasna arena s ogromnim platnom, ali i najbrojnijom mogućom publikom. U arenu može stati pet tisuća ljudi i gledati jedan film u isto vrijeme. Tada sam znala da će ili uspjeti ili neće. Tako velik broj ljudi ne može se pretvarati. Inače, kino premijera može imati petsto ljudi, toliko su otprilike velike dvorane, i to možeš popuniti svojom rodbinom i prijateljima, filmskom ekipom, i zapravo nećeš dobiti prave povratne informacije. Svi će se suglasiti kako je to dobro. Ali u areni, ispred pet tisuća ljudi – nitko nema toliku obitelj – razotkrije se što je napravljeno. Osim toga, došli su i svjedoci koji prije nisu vidjeli film. Zaista je bilo strašno emotivno, posebno kad je krenula odjavna špica, kad je krenuo pljesak... U biti već za vrijeme projekcije shvatila sam da se nešto događa jer se muha nije čula – a okupljenih pet tisuća ljudi. Poslije nam se čovjek koji prodaje kokice jako žalio da nije prodao nijedne, ipak je to arena, Puležani je koriste kao dnevni boravak ljeti, svi nešto žamore, to je sve normalno na otvorenom. A tada je bilo sve tiho, i kad je film završio, kad je taj pljesak krenuo, kad smo mi svi došli gore, kad su oni vidjeli te preživjele, kad je tih 5000 ljudi ustalo... To se stvarno ne može opisati. I dan-danas se naježim od toga, koliko je to rijetko za neki film da pobudi takvu reakciju. Ima krasnih, ima sigurno i puno boljih filmova od *Dnevnika Diane Budisavljević*, ali danas kao da su se filmovi odlučili cijepiti od emocija. Tada sam nekako znala da smo uspjeli, da je publika na našoj strani, da se dogodilo možda nešto čak i više od filma, dogodila se katarza. To je za nas bila najveća nagrada i sve što je kasnije došlo bilo je divno. Čini mi se čak da je prvi put u povijesti da su kritika, publika i žiri do-dijelili najveće nagrade istom filmu. Naravno, medijski je najviše odjeknula bitka između *Generala* i *Dnevnika Diane Budisavljević*.

Ne znam koliko ste pratili, *General* je film hrvatskog doajena Antuna Vrdoljaka, koji je napravio navodno najskuplji hrvatski filmski projekt uopće o generalu Anti Gotovini, koji je bio važan i isto tako kontroverzan general iz domovinskog rata. To je trebala biti naša *Bitka na Neretvi*. I kada se sve to kompletno obrnulo, kada *General* zapravo nije dobio niti jednu važnu nagradu, nego je sve odnijela *Diana*, to je na neki način bila pobjeda zdravog razuma. Puležani su bili presretni, njima se vratio festival, jer da je sad politika opet određivala nagrade, mislim da bi bili jako razočarani. I ta neka mala čuda, bez kojih ne bismo mogli podnijeti život, ona se nekad stvarno i dogode.

**V Pulju pa je bil postavljen še en pomemben mejnik, in sicer ste po šestdesetih letih šele druga ženska, ki je prejela nagrado za režijo.**

Bila sam debitant – tko bi se tome nadao. Inače sam feministica, zalažem se za ženska prava i važna mi je rodna ravnopravnost, ali nikad nisam imala osjećaj da u filmografiji zaista postoji tako velika pauza. Da je zapravo na pulskom festivalu prva žena dobila nagradu za režiju još 1957. godine i to za prvi jugoslavenski film u boji. I sad, šezdesetak godina poslije, crno-bijeli film dobiva nagradu. Suludo je živjeti, boriti se, obazirati se kad te na kraju poraze statistike. Znam da žiri, u trenutku kada je to dodjeljivao, toga apsolutno nije bio svjestan. Ta informacija došla je tek kasnije i to je zaista prvi put u Hrvatskoj, odnosno drugi put uopće u povijesti pulskog festivala da je žena redateljica dobila nagradu za režiju.

**Premiera je bila že na Hrvaškem, v Srbiji, v Bosni in Hercegovini, v Črni gori, pred kratkim tudi na Švedskem. Sedaj pa še v Sloveniji, kjer je bil film sicer že ekskluzivno predvajan na Liffu, vendar uradna premiera sledi še v Kinodvoru.**

## **Kakšni so odzivi publike v tujini?**

Sve je krenulo s Pulom, onda smo imali ljetnu turneju. Na kraju smo sami radili distribuciju i sve smo radili naopako i drugačije. Zapravo je bilo jako lijepo to iskustvo, susretati se s publikom i živjeti život filma nakon što je gotov. U Zagrebu je u listopadu bila velika zagrebačka premijera u Lisinskom, pa je to označilo početak kino distribucije. U Srbiji je bila premijera u Domu sindikata. Tamo je također bio toliki interes da su bile tri premijere za redom, što znači da je film vidjelo više od tri tisuće ljudi. Zatim je film imao lijepu gledanost i u Srbiji. U Bosni je bilo malo teže, bilo je jako lijepo u Sarajevu i u Banjaluci i u Bihaću, ali su ljudi tamo – upravo zbog podijeljenosti koja se, prema mom mišljenju, tamo možda još najviše osjeća – išli u kino puno slabije nego što bi mogli.

Dakle, zanima me što će biti u Sloveniji, zato što se smatra da to nije skroz vaša priča, iako su Dianini suradnici bili i Slovenci. Poslije je bilo nekako previše sve to uključiti u film, ali vidjet ćete u Dianinom dnevniku, među prvim rečenicama piše da je njena švelja Slovenka, a krojačica Židovka, i da švelja – jer su, kako je okupirana Slovenija, Slovenci bježali preko Zagreba – skuplja pomoć za prognane Slovence. Znači, Slovenka skuplja za Slovence, Židovka skuplja za Židove, i sad za Srbe pravoslavce nema nitko i tu se Diana aktivira. Na taj je način Dianina priča povezana s pričama Slovenaca i jako me zanima kakav će biti odjek. Dosad je u regiji film vidjelo skoro šezdeset tisuća ljudi, što je zaista velik broj za nešto što je navodno težak film. On jest težak, ali je jako nagrađujući. Bilo je, recimo, redovnih projekcija na kojima su ljudi znali ustati i pljeskati. Ne znam, bit će me strah na kraju sljedećeg filma.

**Po drugi strani nagovarjate tudi mlade. Misliva predvsem na šolske projekcije, po katerih sledi pogovor z vami. Kako otroci in mladostniki gledajo film? Jim razlagate zgodovinske okoliščine, predstavljate delo režiserja?**

Jako mi je drago što su se škole u Hrvatskoj počele javljati, najviše u Istri. Srednjoškolci stvarno žele gledati taj film, čemu se nisam ni nadala, ali dogodilo se da je njima jako uzbudljiv i dirljiv. Jako im se sviđa glazba u filmu, jako im je neobično što je crno-bijel, kažu da to još nisu vidjeli. Najčešće im se sviđa da nije političan. Povijesna pitanja ne postavljaju, više se u njima bude identifikacija i empatija te osjećaj da je to što su gledali nešto važno. Često ga uspoređuju sa Schindlerovom listom. Doživljavaju ga drukčijim, a meni je uzbudljivije od svih pitanja koja mi postavljaju da za vrijeme cijele projekcije ne pogledaju na mobitel. To smatram apsolutnom pobjedom. Ako generacija koja najintenzivnije koristi telefone može pogledati film a da se ne miče, ništa što pitaju kasnije nije važnije od toga. To mi daje nadu da te mlade generacije nisu potpuno spržene od tih mobitela. Kad im daš nešto stvarno uzbudljivo, bit će nešto od njih.

**Film je nastal v koprodukciji različnih ustanov iz Hrvaške, Slovenije, Srbije. Zadnje čase se zdi, da brez koprodukcij ne gre. Kaj to pomeni za ustvarjanje, gre predvsem za sodelovanje na finančni ravni ali tudi na umetniški?**

I jedno i drugo. To je naša realnost. Filmovi su skupi, naše zemlje su sve male. Kulturna je suradnja važna, također zbog sredstava, ako se ne udružujemo, onda ne možemo dobiti europski novac, koji nam je važan. To je cijeli sustav koprodukcija u kojem morate imati, naravno, i umjetničke doprinose kako biste mogli ostvariti ta sredstva. Filmovi su uistinu skupi, ali recimo neki je prosjek u

zapadnoj Europi milijun eura, sve ispod toga smatra se niskobudžetnim filmom. Do toga film u sve te tri zemlje i uz europski novac i mame i tate ne dopiše. Ali drago mi je što se nismo obeshrabrili, jer često su nam naše iskusnije kolege govorile da ne možemo za tako male novce napraviti povijesni film. Ponosna sam da je taj hibrid, ta kombinacija uspjela, jer je to bio zaista jedini način da se ispriča ta priča. Inače bi bio izgovor da novca nema i gotovo, a ovako te natjera da nekako smisliš nešto novo, jer priče su ipak najvažnije.

**Sicer pa delujete pod okriljem podjetja Hulahop, ki ste ga ustanovili s kolegico Olinko Vištica. Od kod potreba, kakšni so cilji podjetja in s čim se največ ukvarja?**

Na početku svoje karijere određeno sam se vrijeme bavila montažom. Međutim, kad sam oko 2000. završila akademiju, zaista se jako malo filmova proizvodilo u Hrvatskoj. Nije još bilo filmskog centra, žene uopće nisu snimale dugometražne filmove, dokumentarci su se nekako tek počinjali snimati. Zbog jako male produkcije stvarno nije bilo posla za montažere. Neki stariji redatelji već su imali svoje stare montažere, tako da mi se činilo da ja jednostavno nemam prostora. Onda sam se počela baviti više organizacijom filmskih festivala, bila sam u prvoj ekipi Motovun festivala, ZagrebDoxa i slično. Uvijek mi je to bilo nešto jako uzbudljivo, dinamično. Onda sam s Olinkom, koju sam upoznala za vrijeme rada na Motovunu, kako bismo mogle raditi stvari onako kako mi mislimo da treba, osnovala vlastitu malu produkcijsku kuću. Osnovale smo svoju tvrtku i odlučile riskirati. Tješile smo se da ćemo i u najgorem slučaju naći neki drugi posao. I eto, uspjele smo preživjeti. Ja sam na filmu *Dnevnik Diane Budisavljević* bila samo redateljica, ali da to nije naša producentska kuća, ne bi se vjerojatno nitko usudio preuzeti tako veliki rizik, ući u tako dugotrajan proces, jer smo



krenuli od same priče i nismo znali kakva će biti forma, a uz to još s redateljem debitantom. Jako su bitni odnosi redatelj – producent, redatelj – montažer jer ne smijemo imati potpuno otvorene ruke, netko se mora sa stvaraocem – u jednom kvalitetnom argumentiranom dijalogu – boksati. Jedino se tako može stvoriti dobar proizvod. Imati potpunu slobodu je besmislica. Samo treba imati oko sebe dobre ljude čije argumente uvažavate. Sada mi je distribucija postala zanimljiva, pa ćemo se možda i time baviti. Stvarno se osjećam sretno jer mislim da je ovo pokazalo da, kad se oko nečega jako potruđiš i kad ti je jako stalo, to može imati neki sretan završetak.

**Nekako se zdi, vsaj v Sloveniji, da zadnje čase narašča zanimanje za filme z območja bivše Jugoslavije. Ta mesec smo si v Kinoteki lahko ogledali projekcije najuspešnejših filmov zadnjih dveh let pod naslovom balkam, prav tam pa je lani potekala tudi jesenska filmska šola na temo dokumentarnih filmov z območja bivše Jugoslavije. Kako gledate na položaj filma v postjugoslovanskem kontekstu?**

Zaista su te zemlje same premale za neku ozbiljnu umjetnost, publiku. Moram reći da ne vidim drugu mogućnost osim da se surađuje. Proširenje teritorija može nas osloboditi prelokalnih pogleda. Pri tome se suočavamo s ogromnim problemima, prije svega kako se probiti na festivale i svjetsko tržište. Možda bismo trebali preuzeti model skandinavskih zemalja, znači, nastupati zajedno prema van. Trenutno mislim da možemo svi navijati za fenomenalni makedonski film *Medena zemlja* i nadam se da će dobiti svog Oskara, što će za sve nas biti velik poticaj i prilika da se svjetlo malo okrene i prema ovamo. Inače uopće ne znam kako se nositi s tom količinom filmova proizvedenih u svijetu, od čega me hvata malodušje. Zato je užasno glupo da svi napadamo zapadno trži-

šte, koje zapravo, osim jako rijetko, ne možemo osvojiti, a za ovo tržište, koje je prirodno naše, gdje se ljudi jako vesele našim filmovima, pravimo se da je nebitno. Upravo u vezi s filmom *Dnevnik Diane Budisavljević* ispostavilo se da je strancima zanimljiv, ali ne razumiju njegov povijesni kontekst. Trebalo bi im objasniti šta je uopće NDH, tko su ustaše, da su Hrvati katolici, da su Srbi pravoslavci. Oni uopće ne prepoznaju, recimo, da je Stepinac katolički biskup, ne shvaćaju tko je Diani odnio kartoteku, zašto ju je odnio. Da bismo napravili film koji bi zadovoljio i njih, morali bismo imati u svakom trećem kadru neki napis s objašnjenjem. Kad gledaju filmove iz naše regije, oni žele uglavnom tumačenje nečega iz te egzotične zemlje, a ja ne želim na taj račun našu publiku, kojoj to nije potrebno ni važno, tretirati kao debile. Meni je ta publika predivna i važno mi je da njima taj film znači. A vani može bilo uspjeti, bilo ne uspjeti, jer se nećemo dokazivati temama koje nisu za van. Dapače, baviti se moramo stvarima koje se i nas tiču. Toliko smo se nagledali američkih filmova da smo potpuno senzibilizirani. Možemo gledati film o njihovim izborima, o manjinama, film o sportu, o Teksasu i nafti, film o Stevu Jobsu i kompjutorima, znači iz svih socijalnih slojeva, od zapadne do istočne obale, to je ogroman dijapazon. Toliko smo toga pogledali da svaki njihov kontekst razumijemo, a oni naš nimalo. Za nas je rezervirano nešto o ratu, neko klanje ili Romi koji su određeno vrijeme bili popularni. Jako je teško probiti se s nečim suvremenim što je nama važno, što nama nešto znači. To je stvarno jako rijetko, ali i ne treba. Dakle, nismo ni svjesni koliko je to velika industrija, koliko smo mi na tome odrasli, naravno da se onda ne možemo nositi s time – ali se možemo nositi unutar svojih granica, gdje imamo puno zajedničkih tema, puno zajedničkih glumaca, iskustava, života, povijesti, budućnosti, svega. Nekako se trebamo više voljeti.

**Mislim, da se lahko strinjamo, da zadnje čase nastaja kar nekaj res kvalitetnih dokumentarcev z omenjenega območja. Nebojša Slijepčević je morda malo radikalno napovedal, da nadaljnji razvoj filma nasploh vidi v dokumentarnem filmu.**

Zbilja postoji tendencija da su sve popularniji filmovi koji su bazirani na istinitoj priči, to je sada najveći hit, a druga strana industrije otišla je u potpunu infantilizaciju, u smislu Supermana i ostalih junaka. U proučavanju distribucije zaključila sam da je publika Multiplexa 90 % tinejdžerska i oni jednostavno proizvode repertoar za njih: hororce, pucačine, potpuno sumanute filmove; a za drugi segment malo ozbiljnije publike stvarno nema dovoljno filmova, a najviše – prostora, nema kina u koja možete plasirati filmove. Istinite su priče nešto što ljude jako privlači i time industrija hoće vratiti drugi dio publike. Ono što se temelji na istinitoj priči, gledatelja angažira

Na tome su dokumentarci zapravo i uspjeli – odmicanjem od vijesti, afera, od novina koje su sve to pratile izvještajno, jako objektivno. Dokumentarni film otvorio je prostor da se nekim problemom istinski baviš, dakle da provedeš sat i pol, da upoznaš protagonista i vjeruješ redatelju da ti zaista iznosi sve strane, u smislu da je netko nešto istražio i proživio. Na tome su dokumentarni filmovi zapravo izgradili, odnosno osvojili svoj prostor i, naravno, kad su ga osvojili, igrani film to preuzima jer je tu puno više novca.

**Pri svojem ustvarjanju pravzaprav že od samega začetka sledite načelu dokumentarnosti. Raziskujete izbrane zgodbe, navade in vsakdanje življenje v mikro okolju. Tudi vaš film *Nije ti život pjesma Havaja* je družinski eksperiment.**

Ja sam dijete dokumentarizma. Kako sam bila polako napuštala montažu, ušla sam u organizaciju festivala pa u produkciju, onda sam u nekom trenutku otkrila dokumentarne filmove, koji su mi bili fantastični jer se oni snimaju s malom ekipom, ne treba puno novca, možeš zaista okupiti ljude kojima vjeruješ i možete raditi bitne priče i nešto što je vama važno. Isto tako *Dnevnik Diane Budisavljević* koristi igrane elemente, ali je u svojoj osnovi dokumentaran mišljen iz dokumentarnog mozga i to se vidi po njegovoj autentičnosti, istinitosti. Jako sam zahvalna glumcima koji su me u tom smislu pratili, a radi se o velikim glumcima, Almi Prici, Igoru Samoboru, Mirjani Karanović. Iako su renomirani i imaju vlastiti izražaj, zbog specifičnog spoja igranog i dokumentarnog nisu se smjeli razmahati, jer je prostor emocije uvijek morao ostati za svjedoke, za preživjelu djecu, a oni su svi morali igrati nekako stišano i funkcionalno, iako je to velika dramska priča.

Film *Nije ti život pjesma Havaja* obiteljski je eksperiment koji se bavi zapravo mojom obitelji, našim obiteljskim ručkovima, u okviru čega se otkrivaju istine iz obitelji, odnosno ispadaju leševi iz ormara. A sve počinje s mojim *coming outom* obitelji. Oni, naravno, znaju već godinama da sam ja gej, ali o tome nismo razgovarali. Zato sam ih okupljala za ručkovima da bih s njima to nekako pro-radila, jer jako volim svoje roditelje i bilo mi je neprihvatljivo da gubimo vezu zato što oni ne žele sudjelovati u tom dijelu mog života. Mučilo me je da su sami divni, obrazovani, svašta su prošli u životu, a kad je u pitanju njihovo dijete, odjednom su postali jako konzervativni. Nisam htjela da to života što nam je još zajedno ostalo tako izgleda. Znači, ja krećem s tim da bi zapravo svatko od ukućana iznio nešto drugo što mu sve te godine smeta i boli ga, i na koncu to bude film o prihvaćanju, razumijevanju među generacijama i jedno malo obiteljsko spašavanje. Možda je i taj korak bio

potreban da bih se kasnije usudila napraviti film o Diani jer sam se oslobodila vlastitih paranoja.

Tada je zaista nedostajalo nekih uzora i modela. Sada je to već malo drugačije, ali ovaj je film nastao prije desetak godina. To bi bili tu i tamo neki aktivisti koji bi bili *outani*, jedan novinar, čak ni glumci, nikad političar, nitko tko ima neku “karijeru” to nije javno izgovarao. A ja sam čak odrasla još na Martini Navratilovoj, to je bila jedna tenisačica iz Češke koja je prešla u Ameriku i ona je tada, kada je priznala da je lezbijka, izgubila sve sponzore. Ali to je za mene bila jedina aktivistkinja koja je postojala u mojoj mladosti. Društvo zapravo time šalje nekakvu poruku da nisu za tebe baš sva zanimanja i da ne možeš biti tamo gdje bi htio. Recimo, najviše je gej ljudi u Hrvatskoj bilo oko nekih nevladinih organizacija, tamo se to nekako toleriralo. Ostalo mi je izboriti se za to i u mom životnom pozivu – da zaista mogu raditi ono što volim i za što sam se školovala i da se moram riješiti straha i panike da će se sve srušiti kad se to sazna. Tako sam odlučila napraviti taj film i ohrabriti samu sebe da to mogu preživjeti i ići dalje. A najljepše što sam pomoću tog procesa dobila je podrška roditelja. Smiješno bi bilo da sam aktivistkinja na povorkama ponosa, zalažem se da se ozakone prava LGBT zajednice, a ne mogu uvjeriti vlastite roditelje da prihvate moju orijentaciju. Podrškom obitelji postigla sam novu snagu da mogu podnijeti svakakva razočaranja i da me ogovaranja – čak i u časopisima – ne pogađaju. Poslije tih procesa bila sam spremna poduzeti stvaranje filmova koji bi se mogli nazvati kontroverznijim, tako da bismo mogli reći da film može poslužiti i kao dobra terapijska alatka.

### **Lahko torej umetnost spreminja svet?**

Priznajem da ne znam. Može vas osobno jako definirati, mijenjati kao ličnost, izazvati. Možda ovim putem dobijemo znak da ima

nade i da nismo potpuno poludjeli. Želim reći da ne može sasvim promijeniti, ali može osjetiti ili ukazati na tu promjenu koja će doći, može biti neki katalizator, može biti usmjerivač. Umjetnost je zaista divna i razmišljala sam kako ta umjetnost omogućuje osjetiti stvari koje inače ne bismo mogli sami osjetiti ili doživjeti, a može te i ojačati da to kasnije možeš prepoznati u svom životu. Ja sam se zapravo nadala da će ta Dianina snaga moći ići kroz ekran u publiku i da će je osnažiti da zapravo i sami djeluju, da oprostite, da se ispričaju, da se isplaču.